

Kultūros psichologija: įsivaizduojamos bendruomenės pokomunistinėje Lietuvoje

Stanislovas Juknevičius

Straipsnis skiriamas kultūros psichologijos kaip mokslinės disciplinos sukūrimo galimybių analizei. Jame nagrinėjamas kultūros psichologijos santykis su kultūrine ir tarpkultūrine psichologija, svarstomos teorinės ir praktinės naujos kultūros tyrimų krypties išskyrimo galimybės. Daugiausiai straipsnyje remiamasi Carlo Gustavo Jungo idėjomis, jo mokymu apie vaizduotės vaidmenį pasaulio ar, siauresne prasme, kultūros kūrimo procese. Pirmoje straipsnio dalyje formuluojamos teorinės tyrimo prielaidos, antroje, remiantis jomis, analizuojami kai kurie pokomunistinės Lietuvos kultūros bruožai. Šioje dalyje nagrinėjamos kaip bendros visai Vakarų kultūrai – katalikų, *realios politikos* šalininkų, hedonistų, *dharmos valkatų*, kompiuterinių žaidimų žaidėjų, taip ir specifinės Lietuvai – *rezistentų* ir *rūpintojėlių* bendruomenės. Straipsnyje teigiama, jog kai kurie dviejų pastarųjų bendruomenių nariai patiria stiprią kolektyvinių kompleksų įtaką. Pirmu atveju tai *lietuvybės*, antru – *tėvo Gorijo* kompleksas.

Pagrindiniai žodžiai: kultūros psichologija, kultūrinė psichologija, tarpkultūrinė psichologija, Carlos Gustavas Jungas, vaizduotė, įsivaizduojančios/įsivaizduojamos bendruomenės, įsivaizduojami pasauliai

Įvadas

Mokslų diferenciacija – neišvengiamas mokslo raidos rezultatas. Nauji metodai atveria naujas pažinimo sritis, kelia naujas problemas, kurių sprendimui savo ruožtu reikalingi dar naujesni metodai ir drąsesnės, originalesnės išvalgos. Visa tai teisinga ir mokslų apie kultūrą atžvilgiu. Nuo tada, kai kultūrologijos pradininku laikomas Giambattista Vico paskelbė savo *Naujojo mokslo apie bendrąją tautų prigimtį pagrindus* (žr. Vico 1744), kultūrą tiriančių disciplinų skaičius nuolat augo, o jų taikomi metodai tobulėjo.

Vienas iš seniausių ir autoritetingiausių kultūros mokslų – kultūros filosofija. Turbūt nebuvo nė vieno reikšmingesnio filosofo, kuris nėra rašęs ar bent kalbėjęs apie kultūros problemas. Tačiau, plečiantis kultūros pažinimo laukui, vis dažniau filosofines problemas imdavosi spręsti ir kitų giminingų disciplinų atstovai. Pirmiausia tai pasakytina apie psichologiją. Be abejo, psichologines sąvokas analizuodami kultūrą naudojo ir Vico, ir dauguma kitų apie kultūrą rašiusių mąstytojų, tačiau psichologinės problemos jų darbuose glaudžiai susipindavo, o neretai tapdavo užgožtos filosofinių. XX amžiuje atsirado mąstytojai – tokie, kaip Sigmuntas Freudas, Erichas Fromas ar

Rollo May – analizavę kultūrą grynai psichologinių sąvokų pagalba. Kokiai mokslinei disciplinai priskirtinos jų pažiūros? Kultūros filosofijai? Tačiau filosofijos istorijoje šios asmenybės buvo ir liks marginalinėmis, nors jų įnašas į psichologiją praktiškai nekvestionuojamas. Kitas variantas – pavadinti jų, kaip ir kitų iškilų psichologų, pažiūras į kultūrą „kultūros psichologija“ bei analizuoti šios disciplinos vietą ir reikšmę šiuolaikiniuose kultūros tyrimuose. Ši analizės kryptis ir plėtojama straipsnyje.

Kultūros psichologija – mokslinė disciplina, analizuojanti kultūrą psichologijos sąvokų pagalba. Bent jau etimologiškai giminingiausia jai disciplina – kultūrinė psichologija. Pagrindinis skirtumas tarp kultūrinės psichologijos ir kultūros psichologijos glūdi požiūryje į kultūros ir psichikos santykį. Kultūrinė psichologija tiria kultūros įtaką psichikai¹, kultūros psichologija – psichikos įtaką kultūrai. Kultūrinė psichologija siekia sukaupti mokslinę medžiagą, kuri suteiktų galimybę patobulinti ir/ar išplėsti pagrindines psichologines teorijas ir padarytų jas tinkamas ne tik Vakarų žmogaus elgesio aiškinimui (Markus & Kitayama 2003), kultūros psichologija kultūrą apskritai ar kurį nors jos aspektą interpretuoja psichikos raidos kontekste – užtenka prisiminti Freudų mokymą apie Edipo komplekso įtaką menininkų kūrybai. Santykį tarp šių disciplinų galima apibūdinti ir taip: kultūros psichologija – spekuliatyvioji kultūrinė psichologija.

Kita artima kultūros psichologijai disciplina – tarpkultūrinė psichologija. Kaip rašo Davidas Matsumoto, „kadangi kultūrinė psichologija neturi aiškios organizacinės bei metodologinės struktūros, nustatyti ribas, kur baigiasi tarpkultūrinė psichologija ir prasideda kultūrinė psichologija, sunku“ (Matsumoto 2001, p. 15). Pirmame savo raidos etape tarpkultūrinė psichologija daugiausiai dėmesio skyrė skirtumų tarp kultūrų aprašymui, antrame – šiuos skirtumus aiškinančių teorijų ir metodų kūrimui, o trečiame numatoma sukurti universalią psichinių procesų teoriją (Matsumoto 2001, p. 4).

Per pastaruosius dvylika metų tarpkultūrinės psichologijos srityje atlikta nemažai originalių ir reikšmingų tyrimų, tačiau universali psichinių procesų teorija taip ir nebuvo sukurta. Tai nereiškia, kad ji negali būti sukurta ateityje, bet akivaizdu, kad būtina nagrinėti ir kitus santykio tarp teorijos bei konkrečių kultūros tyrinėjimų variantus.

Egzistuoja du pagrindiniai teorijų kūrimo būdai: naujos teorijos atsiranda arba apibendrinus empirinę medžiagą, arba pradžioje sukuriama teorija, o vėliau bandoma jas verifikuoti ar falsifikuoti. Tarpkultūrinė (kaip, beje, ir kultūrinė) psichologija yra sukaupti daug konkrečių kultūrų tyrimais paremtos medžiagos, bet neturi universalios psichinių procesų teorijos. Antra vertus, egzistuoja psichologijos klasikų sukurtos sklandžios ir išbaigtos psichikos teorijos, kurios taip ir netapo kultūros

¹ Kaip rašo Richardas Shwederis, „kultūrinė psichologija yra būdų, kuriais kultūrinės tradicijos bei socialinė praktika reguliuoja, išreiškia ir formuoja žmogaus psichiką, tyrimas“ (Shweder 1991, p. 72).

tyrimų paradigmomis. Tokioje situacijoje savaime kyla klausimas: ar negalėtų universalialia psichologinių procesų teorija tapti kokia nors iš jau egzistuojančių teorijų, atitinkamai ją modifikavus ir adaptavus dabarties kultūroje vykstančių procesų analizei? Akivaizdu, kad atsakyti į šį klausimą galima tik ieškant konkrečių sprendimų.

Atsižvelgiant į tai, kokį psichikos modelį kuria vienas ar kitas mokslininkas ar mokykla, galima sukurti daug kultūros psichologijų krypčių. Šiame darbe daugiausia remsimės Jungo idėjomis. Šis mąstytojas ne tik sukūrė vieną iš reikšmingiausių ir įtakingiausių XX a. psichologinių teorijų, bet ir taikė ją įvairių pasaulio kultūrų analizei, todėl jo sukonstruotas psichikos modelis yra atviriausias, o tam tikra prasme ir tinkamiausias dabarties kultūroje vykstančių procesų interpretacijai.

Jungo psichologija apima visas reikšmingiausias šios mokslinės disciplinos sritis: mokymą apie psichikos struktūrą, dinamiką, psichinių procesų raiškos ypatybes ir būdus. Šiame straipsnyje analizuosime tik vieną šio mąstytojo koncepcijos aspektą – vaizduotės vaidmenį formuojant ir skleidžiant kultūrą. Kadangi visi Jungo teorijos aspektai tarp savęs susiję, analizuodami vaizduotę, neišvengiamai paliesime ir kitus jo koncepcijos aspektus.

Lietuvos mokslininkai įnešė nemenką indėlį į kultūrinę ir tarpkultūrinę psichologijas. Pirmiausia čia minėtini Vytauto Kavolio (Kavolis 1995; žr. taip pat Valantiejus 2011) ir Alphonso Lingio (Lingis 2002) darbai. Euristiškai vertingų idėjų aptinkame Antano Andrijausko (2006), Algio Mickūno (2007), Audriaus Beinoriaus (2012) darbuose. Šis straipsnis – bandymas supažindinti Lietuvos mokslinę bendruomenę ir su kai kuriomis kultūros psichologijos paradigmų kūrimo problemomis bei perspektyvomis. Nors jame daugiausia remiamasi Jungu, tai nėra vien šio mokslininko idėjų interpretacija ar tęsinys. Pagrindinis skirtumas atsiskleidžia vertinant kolektyvinės vaizduotės reikšmę kultūroje. Be to, svarbų vaidmenį straipsnyje vaidina Jungo nenaudotos įsivaizduojamų bendruomenių ir įsivaizduojamų pasaulių sąvokos. Straipsnio pradžioje formuluojamos kultūros tyrimo prielaidos, vėliau remiantis jomis bandoma atskleisti pokomunistinės Lietuvos kultūros raidos ypatumus.

Vaizduotė ir patyrimas

Paprasčiausiai vaizduotę galima apibrėžti kaip psichinę funkciją, generuojančią vaizdinius, idėjas, jausmus. Priklausomai nuo to, kokia disciplina ar mąstytojas analizuoja vaizduotę, priklauso ir jos interpretacija bei turinių klasifikacija. Šiame skyrelyje išskirsime tokias vaizduotės rūšis: individualią ir kolektyvinę, grynąją ir įjutimą, nukreiptą į praeitį, dabartį ar ateitį.

Pirmiausia vaizduotės pagalba mes galime atgaivinti tai, ką kažkada patyrėme. Šia prasme vaizduotė – aktyvuota atmintis. Kartais mes aktyvuojame atmintį sąmoningomis pastangomis, kartais ji aktyvuojasi savaime, nepriklausomai nuo mūsų

pastangų ar net priešinasi joms. Pavyzdžiui, galime visomis išgalėmis stengtis užmiršti mums nemalonų įvykį, bet jis vis išplaukia mūsų vaizduotėje. Šiuo atveju atmintis elgiasi kaip autonomiškas psichinis derinys – kompleksas. Kaip rašo Jungas, „kompleksai – tai autonomiškos asociacijų grupės, turinčios tendenciją judėti savaime, gyventi savarankišką, nepriklausomą nuo mūsų ketinimų gyvenimą“ (Jungas 1980, p. 73).

Dažniausia kompleksai atsiranda kaip stiprių išgyvenimų ar afektų rezultatas. Šiuolaikinėje psichoterapijoje tokie išgyvenimai įvardijami kaip psichinės traumos. Jos gali būti ne tik individualios, bet ir kolektyvinės. Bene ryškiausias kolektyvinės traumos pavyzdys – Holokaustas. Trauminės lietuvių tautos patirtys išsamiai išnagrinėtos Danutės Gailienės darbe (žr. Gailienė 2008).

Gyvenimas – tai nuolatinė įvairaus tipo bei intensyvumo patirčių seka, ir visos šios patirtys gali būti atgaivintos vaizduotės pagalba. Paprastai šis atgaivinimas susietas su vertinimu. Tai, kaip vertinamas koks nors praeities įvykis, kokią vietą jis užima patirčių hierarchijoje, priklauso nuo politinių, moralinių, estetinių vertintojo pozicijų. Tas pats istorinis įvykis įvairių žmonių ar skirtingais istoriniais tarpsniais gali būti vertinamas labai skirtingai. Daugiau ar mažiau nuosekli praeities ar kokio nors jos tarpsnio interpretacija sudaro istorinę atmintį. Istorinė atmintis – dabarties projekcija į praeitį, idealus vaizduotėje egzistuojantis praeities paveikslas.

Kita vaizduotės raiškos forma – galimas patyrimas. Pavyzdžiui, dantų skausmo bijantis žmogus vaizduotėje gali daug kartų išgyventi skausmą ar apie šlovę svajojantis menininkas vaizduotėje gali matyti save draugų, pažįstamų, žiniasklaidos dėmesio centre. Vaizduotėje taip pat galima matyti visuomenę, kurioje visi sotūs ir laimingi, nėra turtuolių ir vargšų. Kaip rašė Bertrandas Russellas, „suvokti bolševizmą, vadinausi, suvokti jo vaizduotės pasaulį“ (Russell 1920, p. 18).

Vaizduotė vaidina svarbų vaidmenį ne tik vertinant praeitį ar kuriant įvairius ateities modelius, bet formuojant ir jutiminį suvokimą. Šiame kontekste būtina skirti du jutiminio suvokimo aspektus – matymą ir regėjimą. Regėjimą lemia psichofiziologinis suvokimo mechanizmas, kuris visiems žmonėms yra bendras. Matymas – vaizduotės transformuotas regėjimas. Kuo labiau išvystyta vaizduotė, tuo labiau regėjimas tampa tik išeities ar atramos tašku gausiems ir spalvingiems vaizduotės kūriniams. Pailiustruosime tai pavyzdžiu.

Tarkim, kad keturi žmonės – medkirtys, stalius, dailininkas ir pagonių žynys – žiūri į tą patį medį. Medkirtys mato storą gruoblėtą kamieną, kurį perkirsti reiks nemažai pastangų, ir daug smulkių, kurui netinkamų šakų. Stalius mato, kiek ir kokių lentų būsimiems baldams galima išpjauti iš šio medžio. Dailininkas mato spalvas ir formas, įvairius jų derinius. Ir pagaliau žynys mato sakralinį objektą, kurio dvasiai būtina atnašauti aukas. Kuris iš šių suvokimų tikras ar teisingas? Medkirčio? Dailininko? O gal po medžiu besiganančios karvės ar pro šalį bėgančio triušio?

Šioje situacijoje atsiveria dvi galimybės: arba ieškoti „tikro“, „neiškreipto“ suvokimo kriterijų, arba pripažinti, jog visi suvokimai yra teisingi, skiriasi tik jų interpretacijos. Niekam nepavyko ir kažin, ar pavyks įrodyti, kad jo suvokimas yra vienintelis teisingas, o visi kiti – klaidingi, todėl belieka pripažinti, jog nėra „tikro“ ir „iškreipto“ suvokimų, yra tik daug skirtingai suvokiamų pasaulių ir kiekvienas užima tam tikrą vietą įsivaizduojamų pasaulių sistemoje. Kaip rašė Williamas Blake'as, „aš žinau, jog šis pasaulis – vaizduotės ir matymo pasaulis. Viską, ką piešiu, aš matau šiame pasaulyje, bet ne visi taip mato. Skurdžiaus akiai ginėja žymiai gražesnė, negu saulė, o pinigų kapšo proporcijos jam žymiai gražesnės, negu vynuogių kekės. Medis, galintis ką nors sujaudinti iki džiaugsmo ašarų, kitų akyse tėra tiktai ant kelio stovintis žalias daiktas. <...> Kažkam gamta atrodo juokinga ir beformė, bet dėl jų aš nekeisiu savo proporcijų; kažkas galbūt gamtos nemato išvis. Bet turinčio vaizduotę žmogaus akiai gamta pati yra vaizduotė. Koks žmogus, taip jis mato. Kaip akis formuojama, tokios jos galios“ (Blake 2008, p. 702). XX amžiuje panašiai teigė Jungas. Pastarojo žodžiais tariant, „kiekviena mintis, kiekvienas jausmas, kiekvienas stebėjimas tėra psichiniai vaizdiniai, ir pasaulis egzistuoja savyje būtent tiek, kiek mes sugebame sukurti jo vaizdinį“ (Jung 1969, p. 479).

Jei pasaulis yra vaizduotės kūrinys, dvasinė žmonijos evoliucija visų pirma reiškia vaizduotės formų kaitą. Žmogaus protas, joslės ar jausmai istorijos eigoje keitėsi labai mažai. Ar mes galime pasakyti, kad šiuolaikiniai filosofai protingesni už antikinius, ar kad mes patiriame visiškai kitokius jausmus, nei, tarkim, viduramžių žmonės? Kalbant apie jutiminį suvokimą, ko gero, mūsų jutimai istorijos eigoje greičiau atbuko nei išstobulėjo. Tikrai keitėsi tik vaizduotės turiniai. Pirmykščio žmogaus vaizduotės turiniai vienokie, antikinio – kitokie, vadinamo modernaus žmogaus – dar kitokie. Pagrindinis kultūros psichologijos uždavinys šioje tyrimų srityje ir yra nuolatos kintančių, kartais atsikartojančių, kartais visiškai naujų vaizduotės turinių analizė.

Vaizduotė ir kūryba

Skirtingų žmonių gyvenime vaizduotė vaidina skirtingą vaidmenį, tačiau yra veiklos sritis, kurioje vaizduotės vaidmuo praktiškai nekvestionuojamas. Tai kūryba. Viskas – ar tai vėliau genialiais pripažinti meno kūriniai, ar civilizacijos eigą pakeitę mokslo pasiekimai, ar milijonų aukų pareikalavusios socialinės politinės teorijos – viskas kažkada gimė nežinia kieno vaizduotėje.

Kadangi vaizduotė būdinga visiems žmonėms, visi gali kurti, tačiau ne visų kūrybos rezultatai įdomūs kitiems individams. Platonas, vienas pirmųjų išsamiau analizavęs meninės kūrybos problemas, teigė, jog poetai „kuria ne išmintimi, bet kažkokiu įgimtu gabumu, Dievo įkvėpti kaip ir pranašai ir tie, kurie rypuote rypuoja žiniuonių

žosmė“ (Platonas 1995, p. 9). Tai reiškia, kad, be sąmoningų kūrėjo pastangų, didesnę ar menkesnę vaidmenį kūrybos procese vaidina tam tikros iš sąmonės kylančios jėgos, kurių veikimą jis gali greičiau stebėti, nei kontroliuoti. Jei šią jėgą pavadintume „gamta“, galėtume pasakyti, kad kūrybos procese dalyvauja ir gamta, ir kuo didesnis jos vaidmuo kūryboje, tuo geresnių rezultatų galima tikėtis. Genijus – tai žmogus, per kurį, Kanto žodžiais tariant, „gamta nustato meno taisyklę“ (Kantas 1991, p. 161).

Kūrybos procesas – tam tikrų vaizduotės struktūrų gimimas ir sklaida. Pagrindinis šios sklaidos tikslas – individualių vaizduotės turinių transformavimas į kolektyvinius. Tą pačią kalbą vartojanti ir tuos pačius vaizduotės turinius skleidžianti ar bent jau palaikanti žmonių grupė gali būti pavadinta įsivaizduojančia bendruomene. Pasak Benedicto Andersono, įsivaizduojama bendruomenė – tai žmonių grupė, kuri įsivaizduoja esanti bendruomene (Andersonas 1999, p. 21). Tačiau daugelio bendruomenių nariai ne tik įsivaizduoja kažkuo esą, bet ir kuria tam tikrus vaizdinius apie save, aplinką, pasaulį, todėl šalia *įsivaizduojamos* bendruomenės prasminga vartoti ir *įsivaizduojančios* bendruomenės sąvoką². Kartais įsivaizduojančios bendruomenės kuriami vaizdiniai apima tik kokią nors siaurą teorinės ar praktinės veiklos sritį, kartais – visą pasaulį. Kultūra – tai procesas, kai įsivaizduojančios bendruomenės kuria įsivaizduojamus pasaulius.

Išskirsime du pagrindinius įsivaizduojamų pasaulių kūrimo elementus: medžiagas ir priemones. Įsivaizduojamų pasaulių kūrimo medžiaga – psichinės funkcijos. Psichinę funkciją galima apibrėžti kaip bendrą tam tikros psichinių turinių grupės vardiklį. Pavyzdžiui, kieno nors psichika gali būti užpildyta iš pirmo žvilgsnio skirtingais turiniais – matematinėmis formulėmis, aksiomomis, silogizmais, bet mes galime pasakyti, kad visi šie turiniai – proto funkcija. Panašiai kito žmogaus psichika gali būti užpildyta meile, įniršiu, užuojauta, pykčiu, bet mes galime pasakyti, kad visi šie turiniai – jausmų funkcija. Jungas išskiria keturias pagrindines psichines funkcijas: jutimus, protą, jausmus bei intuíciją ir taip nusako santykį tarp jų: „*Jutimas* (t. y. suvokimas jaslėmis) praneša, kad kas nors egzistuoja; *mąstymas* pasako, kas tai yra; *jausmas* pasako, ar tai priimtina, ar ne; *intuícija* pasako, iš kur tai ateina ir kur nueina“ (Jungas 1994, p. 57).

Priklausomai nuo to, kokia medžiaga – jutiminis suvokimas, protas, jausmai – vyrauja kūrybos procese, ar kokiomis proporcijomis jie išdėstyti, galima prikurti daug ir įvairių pasaulių. Įsivaizduojamos mokslininkų bendruomenės kuria racionalų pasaulėvaizdį ir ieško jį patvirtinančių ar paneigiančių duomenų jutiminiame suvokime, socialinėje politinėje kūryboje be proto svarbų vaidmenį vaidina jausmai, įsivaizduojamos estetiškos bendruomenės naudoja visus medžiagų tipus ir įvairias, kartais netikėčiausias jų kombinacijas. Religinėje kūryboje vyrauja intuícija, kuriai pagrįsti naudojamos ir racionalios schemas, ir jausmai.

² Andersonas taip pat vartoja *įsivaizduojančios bendruomenės* sąvoką, bet jos turinio nekonkretizuoja.

Pagrindinė įsivaizduojamų pasaulių kūrimo priemonė – kalba. Pirmiausia, kalba vaidina svarbų vaidmenį organizuojant jutiminį suvokimą. Jau Kantas pabrėžė išskirtinį sąvokų vaidmenį kuriant jutiminį patyrimą. XX amžiaus lingvistikoje išsirutuliojo požiūris, jog ne realybė kuria kalbą, o kalba – realybę (Sapir 1983). Be to, kalbos pagalba kuriami dirbtiniai pasauliai, atveriantys žmogui naujas patyrimo, pažinimo, veiklos rūšis. Ypač tai ryšku mene. Ir pagaliau sąmonės tyrimai neatsiejami nuo kalbos tyrimų (žr. Lacan 1966).

Svarbi įsivaizduojančių bendruomenių funkcija – kolektyvinio patyrimo formavimas. Individualus patyrimas reiškiasi kaip įsivaizduojamų pasaulių atspindys konkrečioje psichikoje. Šio atspindžio intensyvumas gali būti labai įvairus, pradedant Dievo ženklų išvėlgimu esinijoje ir baigiant visišku psichikos užpildymu menininko užkoduotais jausmais ar prasmėmis, tarkim, muzikinio koncerto metu. Tačiau įsivaizduojančios bendruomenės visada siekia kažkieno kažkada patirtus jausmus, sukurtas racionalias schemas ar specifinį pasaulio matymą padaryti prieinamą visiems bendruomenės nariams. Siekdamos šio tikslo, skirtingos bendruomenės naudoja skirtingus metodus. Jei įsivaizduojanti bendruomenė nori paskleisti estetinį patyrimą, ji užsiima estetiniu auklėjimu, jei religinį – sielovada ir pan.

Įsivaizduojami pasauliai, viena vertus, kuriami sąmoningomis įsivaizduojamų bendruomenių narių pastangomis, antra vertus – lemia tos bendruomenės narių tikėjimus, jausmus, vaizdinius. Pavyzdžiui, koks nors nemėgęs Richardo Wagnerio muzikos individas, sąmoningai versdamas save nuolat jos klausyti, skaityti šio kompozitoriaus kūrinius analizuojančią ir šlovinančią literatūrą, palaipsniui ją pamėgsta, ir tampa įsivaizduojančios Wagnerio muzikos mylėtojų bendruomenės nariu. Kartais įsivaizduojamas pasaulis tik šiek tiek transformuoja žmogaus psichiką, kartais reiškiasi kaip tam tikras stimulus ar, atvirkščiai, trikdys. Antruoju atveju įsivaizduojamas pasaulis transformuojasi į kolektyvinį kompleksą. Kolektyvinis kompleksas – autonominiu psichiniu deriniu tapęs įsivaizduojamas pasaulis ar jo dalis.

Kiekviena įsivaizduojanti bendruomenė kuria savo kultūriškai istoriškai determinuotus įsivaizduojamus pasaulius, ir bet kuri šių pasaulių dalis ar fragmentas gali tapti kolektyviniu kompleksu. Įsivaizduojamuose religiniuose pasauliuose svarbų vaidmenį vaidina tokie kompleksai, kaip *geros* ir *piktos dvasios*, moraliniuose pasauliuose – *sąžinė* ir *pareiga*, socialiniuose politiniuose pasauliuose – *laisvė*, *lygybė*, *teisingumas*. XX amžiaus giluminėje psichologijoje geriausiai išnagrinėti *Edipo [Oidipo]* ir *valdžios siekimo* kompleksai, tačiau jų svarbos žmonių gyvenime taip pat negalima pervertinti. Kaip rašo Jungas, „pradžioje daug žadėjusi freudistinė sąmonės teorija apsiribojo vienu vieninteliu archetipu – *Edipo kompleksu*; ji nebuvo išvystyta jo artimiausių mokinių darbuose. Su incestu (kraujomaiša) susietas *Edipo kompleksas*, pakankamai įtikinamai paaiškinamas seksualiniu instinktu, todėl, jei nereikalautume gilesnio filosofinio pagrindimo, tokį paaiškinimą galima laikyti patenkinamu. Tai tinka ir Adlerio pamėgtai subjekto valdžios valiai. Ir Freudas, ir Adleris savanoriškai

užsisklendė savo pačių vienpusiškose prielaidose, atmetančiose bet kokio kitokio aiškinimo teisingumo galimybę, ir tuo pačiu neišvengiamai vedančiose į fragmentinių aiškinimų aklavietę“ (Jungas 1970, p. 348).

Pagrindinis kolektyvinių, kaip ir individualių, kompleksų požymis – autonomiškumas. Tam tikromis sąlygomis kompleksai gali padėti ar trukdyti sąmonės veiklai; bet nereti atvejai, kai jie – natūrali kažkieno būseną. Pavyzdžiui, apie kai kuriuos žmonės galima pasakyti, kad jie turi rasistinį kompleksą, tai yra patiria psichinį diskomfortą, susidūrę su kitos rasės atstovais, bet nemažai situacijų, kai individai neturi rasistinio komplekso, o yra visiškai jo valdomi. Tokie nepatiria jokių sąmonės trikdžių, priešingai – jų gyvenimas kaip reta visavertis ir vientisas. Jie nekompleksuoja kitos rasės atstovų atžvilgiu – jie jų paprasčiausiai nekenčia, ir jiems tai taip pat natūralu, kaip valgyti ar kvėpuoti. Kaip rašė Jungas, „šiandien visi žino, kad žmonės turi kompleksus. Kas ne taip gerai žinoma, bet teoriškai žymiai svarbiau – tai, kad kompleksai gali turėti mus“ (Jung 1981, p. 96). Tai teisinga išvalga kaip individualių, taip ir kolektyvinių kompleksų atžvilgiu.

Išskirtinį vaidmenį įsivaizduojančių bendruomenių aibėje vaidina tauta. Kiekvieną jų sudaro daug bendruomenių, tačiau pati tauta kaip įsivaizduojanti bendruomenė egzistuoja tik tuo atveju, jei kuria, palaiko, skleidžia tik konkrečiai būdingas vaizduotės struktūras. Šios vaizduotės struktūros ir yra tai, kas paprastai apibūdinama kaip tapatybė. Sukurti tapatybę – sukurti tik tai tautai būdingas vaizduotės struktūras. Kuo daugiau ir įvairesnių įsivaizduojančių bendruomenių dalyvauja kuriant tapatybę, tuo pastaroji yra stipresnė. Ir atvirkščiai: kuo daugiau įsivaizduojančių bendruomenių kuria skirtingas, netgi prieštaringas vaizduotės struktūras, tuo silpnesnė tautos tapatybė.

Atsižvelgiant į šias prielaidas, pagrindines tautos kultūros tyrimo srityje kylančias problemas galima suformuluoti taip: kokios įsivaizduojančios bendruomenės formuoja tautos kultūrą? Kokios jų įsivaizduojamų pasaulių ypatybės? Kokių kompleksų poveikį patiria šių įsivaizduojamų bendruomenių nariai ir kokiomis sąmoningomis pastangomis jos stengiasi šiuos kompleksus skatinti ar, atvirkščiai, slopinti? Pabandydysime trumpai atsakyti į kai kuriuos šių klausimų remdamiesi pokomunistinės Lietuvos pavyzdžiu.

Įsivaizduojamos bendruomenės pokomunistinėje Lietuvoje

Pagrindines Jungo idėjas plėtojanti archetipinė psichologija neretai interpretuojama kaip vertybių psichologija (Hillman 1977, p. 82–83). Dabarties socialiniuose ir humanitariniuose moksluose dažniausia išskiriamos penkios vertybių grupės: religinės, moralinės, socialinės-politinės, šeimos, darbo ir laisvalaikio. Šią klasifikaciją taikysime ir analizuodami pokomunistinės Lietuvos kultūros specifiką.

Viena iš gausiausių istoriškai susiklosčiusių bendruomenių Lietuvoje – krikščioniškoji, ar, siauresne prasme, katalikiškoji. Sociologinių apklausų duomenimis, religinėms bendruomenėms priklauso apie 82 proc. Lietuvos gyventojų, iš kurių 92 proc. laiko save katalikais (Halman 2002, p. 74–75). Be abejo, didesnė dalis šių žmonių tik įsivaizduoja esą katalikais ir, pagal Andersono apibrėžimą, priklauso įsivaizduojamai katalikų bendruomenei, tačiau dalis aktyviai kuria ir palaiko įsivaizduojamą katalikišką pasaulį: dalyvauja pamaldose, labdaringoje veikloje, lanko šventąsias vietas ir pan. Būtent šie individai ir sudaro įsivaizduojančią katalikų bendruomenę. Tai jų dėka egzistuoja katalikiškas pasaulėvaizdis su savo dangumi ir pragaru, nuodėmėmis ir atleidimais, artimo meile ir pasiaukojimu.

Pokomunistinės Lietuvos gyventojų moralę formavo trys pagrindinės jėgų grupės: tradicinė krikščioniškoji moralė, sovietinės moralės bei sovietinio gyvenimo būdo reliktai ir Vakarų moralė. Skirtingai nuo daugumos Vakarų valstybių, religinės moralės vaidmuo pokomunistinėje Lietuvoje dar gana ryškus (žr. Žiliukaitė 1998, p. 156–168). Neabejotina, jog nemaža dalis įsivaizduojančios katalikų bendruomenės narių vadovaujasi, ar bent jau stengiasi tai daryti, krikščioniškomis moralės normomis ir priklauso įsivaizduojančiai krikščioniška morale besivadovujančių žmonių bendruomenei.

Priverstinė sovietmečiu vykdyta ateizacija deformavo daugelį dvasinio gyvenimo sričių, taip pat ir moralę. Krikščioniškoji moralė buvo traktuojama kaip atgyvenusi, socialiai kenksminga ir klasiškai angažuota. Bandymai suformuoti naują moralę dažniausiai buvo dirbtiniai ir nesusilaukė visuomenės paramos. Taip susiformavo naujas žmonių tipas – *homo sovieticus*. Būdingi šio žmogaus bruožai – nuolatinė baimė, nepasitikėjimas, išdavystė, žiaurumas, melas (žr. Солженицын 2011, c. 771–784). Iškovojus Nepriklausomybę, buvo pabandyta grįžti prie tradicinių krikščioniškų vertybių, bet ne visai sėkmingai. Pailiustruosime tai tik vienu – požiūrio į vagystes – pavyzdžiu.

Vienas iš dešimties Dievo įsakymų – *nevo*. Nusizengimas šiam įsakymui sukeldavo dvasinį nerimą ar sąžinės graužatį. Socializmo sąlygomis šio įsakymo nebuvo atsisakyta, bet privati nuosavybė buvo pakeista valstybine. Valstybinė nuosavybė, užuot įvardyta kaip *visų*, buvo traktuojama kaip *niekieno*, o imti niekam nepriklausantį daiktą – ne nuodėmė, todėl socialistinio turto grobstymas ar, paprasčiau sakant, vogimas, tapo socialistinio gyvenimo norma. Jei, pavyzdžiui, mėsos kombinate dirbantis žmogus nevogdavo mėsos, ar pieno kombinate – pieno produktų, jis buvo laikomas moraliniu iškrypėliu, keliančiu grėsmę gerai organizuotam vogimo procesui. Ši ilgametė vogimo praktika suformavo požiūrį, jog vogti iš valstybės – ne nusizengimas. Dabarties visuomenėje tai pasireiškia kaip mokesčių slėpimas. Sprendžiant iš to, jog pagal mokesčių slėpimo pateisinimą Lietuva užima vieną iš pirmaujančių vietų ne tik Europoje, bet ir pasaulyje (žr. Inglehart et al. 2003, table F116), *homo sovieticus* moralės vaidmuo dabartinėje Lietuvos visuomenėje dar gana ryškus.

Pagrindinė iš Vakarų ateinanti moralės rūšis – hedonizmas. Įsivaizduojančiai hedonistų bendruomenei priklauso žmonės, kurių gyvenimo dominantė – malonumų siekimas. Dažniausiai jie prisiverčia šiaip taip atlikti šeimos ar visuomenės jiems primestas pareigas, bet tikras jų gyvenimas prasideda tik peržengus šių pareigų ribas. Epigrafu negausiems ir neįmantriems jų pasaulėžiūrą grindžiantiems kūriniams galėtų būti Ekleziasto žodžiai, jog „akis niekada neatsižiūri, ausis – neatsiklauso“. Seniau šio tipo žmonės reikalavo *duonos ir reginių*; dabar *alaus ir televizorių*. Prieš TV ekraną išsidrėbęs vyras su alaus buteliu rankoje – tipiškas šios bendruomenės atstovas, savotiška Vakarų kultūros emblema.

XX amžiaus pirmojoje pusėje Vakarus drebino socialinės revoliucijos ir pasauliniai karai. Politinis angažuotumas buvo toks didelis, kad lėmė daugumą gyvenimo sričių, taip pat ir psichinius susirgimus. Kaip rašė Jungas, „aš galėčiau sukurti politinę neurozės teoriją, nes šiuolaikinis žmogus labiausiai susijaudina dėl politinių aistrų“ (Jung 1972, p. 19). Po II pasaulinio karo politikos vaidmuo žmonių gyvenime pradėjo silpnėti, ir 2000 m. politika buvo svarbi tik 8 proc. Vakarų gyventojų. Išimtis – kai kurių Rytų Europos valstybių kovos už Nepriklausomybę metai. 1990 m. politika buvo svarbi 60 proc. Lietuvos gyventojų (Inglehart et al. 2003, table A004).

Pagal tai, kaip buvo įsivaizduojamas išsivadavimo procesas, kovos už nepriklausomybę metais Lietuvoje susiformavo dvi bendruomenės: *radikalai* ir *nuosaikieji*. Neabejotinai gausiausia ir darniausia buvo įsivaizduojama *radikalų* bendruomenė. Pagrindiniai šios bendruomenės narių bruožai: meilė Lietuvai, neapykanta okupantams, siekis iškovoti Nepriklausomybę bet kokia kaina. *Nuosaikieji* taip pat siekė Nepriklausomybės, bet vadovavosi ne tiek emocijomis, kiek protu. Jų šūkis buvo „žingsnis po žingsnio“. Būtent šiuos žmones, bent jau pirmame išsivadavimo etape, rėmė daugelio Vakarų valstybių lyderiai. Tarp jų gausiai žarstomų patarimų Nepriklausomybės siekiantiems lietuviams buvo tokie: „Nereikia erzinti Maskvos“, „Su Gorbačiovu galima susitarti“ ir pan.

Tam tikrą vaidmenį kovos už Nepriklausomybę metais suvaidino ir įsivaizduojama prosovietinė bendruomenė. Tai nebuvo *homo sovieticus* atstovai – tai buvo *tarybiniai žmonės* tikrąja to žodžio prasme. Jiems būdingas racionalus savo pasaulėžiūros pagrindimas (marksizmo-leninizmo mokymas), jausmai (meilė socialistinei tėvynei, neapykanta jos priešams³), vaizdiniai (laiminga lietuvių tauta draugiškoje broliškų respublikų šeimoje). Pagrindinė šios įsivaizduojamos bendruomenės narių veiklos dominantė – Sovietų Sąjungos išsaugojimas.

Gerokai pakitusi ir negausi prosovietinė bendruomenė egzistuoja ir pokomunistinėje Lietuvoje. Pagrindiniai šios bendruomenės narius vienijantys bruožai – netikrumas dėl savo ekonominės, socialinės padėties ir nostalgija praeičiai. Šio reiškimo

³ Žr. Moral Code of the Builder of Communism. Prieiga per internetą: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/.../mor_kod.php [žiūrėta 2013 02 02].

priežasčių reikėtų ieškoti ne tik tikruose ir tariamuose socialistinės santvarkos pasiekimuose ar kapitalistinės trūkumuose, bet ir pačioje kolektyvinės psichikos prigimtyje. Kolektyvinėje sąmonėje psichiniai procesai sklandžiausiai vyksta tada, kai turi tam tikrą kryptį ir tikslą. Socialinių politinių vertybių atžvilgiu tai reiškia idealios visuomenės modelio egzistavimą. Žinomiausi tokių modelių pavyzdžiai – Platono valstybė ar Karlo Marxo komunizmo vizija. Tačiau daug šimtmečių iki Marxo idealios visuomenės buvo ieškoma preityje. Bene ryškiausias to pavyzdys yra socialinė-politinė Konfucijaus teorija. Komunistinės sistemos žlugimas sugriovė kelis dešimtmečius egzistavusią idealios visuomenės sampratą, bet nesukūrė naujos – dėl to, kad Vakarų politiniame gyvenime vyraujanti liberalizmo ideologija neturi ateities vizijos. Tai davė pagrindą kai kuriems liberalizmo teoretikams netgi kalbėti apie istorijos pabaigą (žr. Fukayama 1992). Komunistinė ideologija, priešingai, turėjo tegul ir utopinį, bet sklandų, išbaigtą istorijos modelį. Todėl tam tikra nostalgija praeičiai kolektyvinėje pokomunistinių valstybių sąmonėje išliks net tada, kai išmirs visi komunistinėje visuomenėje gyvenę ir ją dar prisimenantys žmonės.

Įtakingiausi politiniame pokomunistinės Lietuvos gyvenime yra vadinamos realistinės politikos atstovai. Nepriklausomai nuo to, kokiai partijai ar judėjimui jie priklauso, įsivaizduojamos *realistų* bendruomenės nariai žaidžia pagal kitų sukurtas taisykles ir vadovaujasi svetimu protu. Pagrindinė jų veiklos dominantė – pragmatizmas, pagrindinis veiklos stimulus – interesas. Eurointegracija, jų manymu, buvo ir yra neišvengiamas procesas, ir priešintis jai tiek pat beprasmiška, kiek ir beviltiška.

Negausią, bet ryžtingą jiems oponuojančią bendruomenę galima pavadinti *rezistentais*. Kažkada rezistentai būrėsi apie judėjimą „Kitas pasirinkimas“, vėliau – „Pro patria“ (žr. www.propatria.lt). Tai giliausius, fundamentaliausius ir gyvybiškai svarbiausius kolektyvinės lietuvių sąmonės sluoksnius atspindintys žmonės. Jei *radikalus* kažkada subūrė pasipriešinimas sovietiniai okupacijai, įsivaizduojamai *rezistentų* bendruomenei priklauso ir tie, kurie kadaise priešinosi polonizacijai, vėliau – rusifikacijai, dar vėliau – sovietizacijai, o dabar pasisako prieš beatodairišką europizaciją. Kaip rašo Vytautas Radžvilas, „vargu ar yra prasmė įrodinėti, jog toliau žengiant dabartiniu keliu tauta gali tiesiog išnykti“ (Radžvilas 2011). Kai kurie šios bendruomenės nariai yra visiškai valdomi kolektyvinio *lietuvybės* komplekso, todėl *realistinės* politikos atstovams jų žodžiai ir veiksmai neretai atrodo balansuojantys ties sveiko proto riba (žr. Maniokas 2012). Tai tik dar kartą patvirtina, jog skirtingų įsivaizduojamų bendruomenių atstovai pasaulį suvokia visiškai skirtingai, ir kilnūs jausmai ar patriotinės paskatos nesuvokiamos lėkštu racionalizmu besivadovaujantiems žmonėms.

Vienas pagrindinių dabarties Vakarų visuomenės bruožų – šeimos krizė, ar švelniau tariant, transformacija. Neaplenkė šie procesai ir Lietuvos (žr. Mitrikas 2007, p. 70–88). Antra vertus, šimtmečiais puoselėta, sovietmečiu pakirsta, bet nesunaikinta tradicinės šeimos samprata tebevaidina svarbų vaidmenį daugelio lietuvių

gyvenime. Kaip rodo sociologinės apklausos, vaikų ir vaikaičių laimė – pagrindinė vyresnio amžiaus žmonių vertybė (žr. Kuzmickas, Astra 1996, p. 125). Žmonės, kurių gyvenimo dominantė – rūpinimasis vaikais ar vaikaičiais, galima priskirti įsivaizduojamai *rūpintojėlių* bendruomenei. Kai kuriems šios bendruomenės nariams būdinga tai, ką pagal žinomo Honoré de Balzaco romano herojaus vardą galima pavadinti *tėvo Gorijo* kompleksu. Pagrindinis šio komplekso valdžioje esančių žmonių bruožas – pasiaukojimas. Tai šis kompleksas verčia kai kuriuos aukoti laisvalaikį, sveikatą, pinigus vardan savo užaugusių ir neretai geriau už juos pačius gyvenančių atžalų laimės.

Paminėsime keturias *tėvo Gorijo* komplekso susiformavimo kolektyvinėje lietuvių pašąmonėje priežastis. Pirmą sietina su daugeliui būdingu biologinio nemirtingumo siekimu. Kaip rašė dar Platonas, „mariai būtybei gimdymas – tai amžinumas ir nemarumas“ (Platonas 2000, p. 52). Kita priežastis – lietuvių pasaulėjautos specifika. Ne atsitiktinai *Rūpintojėlis* – vienas iš populiariausių lietuvių liaudies meno simbolių. Tradiciškai *Rūpintojėlis* traktuojamas kaip krikščioniško pasaulėvaizdžio dalis, tačiau kai kuriems žmonėms jis asocijavosi su gerai jiems pažįstamu ir suprantamu rūpinimusi šeima. Trečia priežastis – savirealizacijos stoka. Negalėdami ar nenorėdami savęs išreikšti kitose veiklos srityse, kai kurie individai realizuoja save šeimoje. Ir pagaliau negalima ignoruoti tokio *atavistinio* jausmo, kaip meilė vaikams ir vaikaičiams, reikšmės.

Kalbant apie darbo vertybes, pirmiausia būtina paminėti Lietuvos net su kitomis pokomunistinėmis valstybėmis lyginant didelius emigracijos mastus. Emigraciją skatina dvi kolektyvinėje pašąmonėje glūdinčios jėgų grupės. Pirmiausia – tai laimės ieškojimas, laimę suprantant kaip geresnes gyvenimo sąlygas. Būtent ši priežastis kažkada skatino pirmųjų gentis ieškoti naujų medžioklės plotų, senovės graikus – kolonizuoti Viduržemio jūros baseiną, o Naujųjų laikų europiečius – atrastas žemes.

Kita dominantė – klajonių poreikis. Šio tipo žmonių psichologija gerai atspindėta kultiniuose Jacko Kerouaco romanuose *Kelyje* ir *Dharmos valkatos*. Neabejotina, kad iš po visą pasaulį išsibarsčiusių lietuvių galima surinkti negausią, bet egzotišką įsivaizduojamą *dharmos valkatų* bendruomenę.

Pokomunistinės Lietuvos gyventojų laisvalaikį formuoja ir nacionaliniai, ir globalūs veiksniai. Iš nacionalinių reikšmingiausias yra liaudies menas. Kiekviena tauta turi specifinį meną, kuris, viena vertus, atspindi, kita vertus, – formuoja kolektyvinę tos tautos pašąmonę ar, naudojant Johano Herderio terminiją, „tautos sielą“. Tai reiškia, kad įsivaizduojanti liaudies meno puoselėtojų bendruomenė vaidina svarbų ar net lemiamą vaidmenį, saugant ir garsinant lietuvių tautinę tapatybę.

Globalinė tendencija pasireiškia tuo, kad į vakariečių gyvenimą veržliai, įžūliai, o neretai ir grėsmingai skverbiasi virtualioji realybė. Gerai žinomi vieno iš *Facebook* kūrėjų Seano Parkerio žodžiai, jog kažkada gyvenome kaimuose, vėliau – miestuose, o ateityje gyvensime internete. Gyvenimas internete iš esmės keičia ir įsivaizduojamų

bendruomenių, ir jų kuriamų įsivaizduojamų pasaulių prigimtį. Kasdien kuriama vis nauja virtualioji realybė ir nauja virtualioji hierarchija, kurioje kiekvienas užima jam patinkančią padėtį. Pagrindine veiklos dominante tampa noras kuo greičiau pasinerti į virtualiąją realybę, tapti jos šeimininku ar bent jau nariu. Perfrazuojant aukščiau pateiktus Parkerio žodžius, galima pasakyti, jog kažkada mes priklausėme nuo alkoholio, paskui – narkotikų, dabar vis daugiau ir daugiau žmonių serga priklausomybės nuo kompiuterinių žaidimų ar, platesne prasme, virtualiosios realybės liga. Sparti interneto vartotojų plėtra Lietuvoje (žr. Savicka 2012, p. 157–158) nepalieka abejonių, kad didžioji Lietuvos gyventojų dalis greitai laiku taip pat *gyvens internete*.

Viena iš pagrindinių virtualių bendruomenių ir virtualiosios realybės plitimo pasekmių – dirbtinų sąmonės struktūrų vaidmens stiprėjimas. Anksčiau per sąmonę žmogus bendravo su gamta. Vystantis mokslui ir technikai, vis didesnę vaidmenį kolektyvinėje sąmonėje pradėjo vaidinti kitų individų sukurtos struktūros. Religinės vertybės nublanko, moralinės transformavosi, socialinės-politinės ar šeimos tapo „laisvo pasirinkimo“ klausimu. Jų vietą užėmė virtualiosios bendruomenės, virtualieji pasauliai, tinklai. Kaip rašė Jungas, „mes gyvename mūsų pačių sukurtose elektros šviesoje ir – kas komiškausia – tikime ar netikime Saule“ (Jungas 1994, p. 201). Dangaus skliautas vis traukiasi, o kompiuterių ekranai – plečiasi. Greitai išmirs paskutinė žmonių, mačusių žvaigždes, karta.

Trumpai apžvelgėme kai kurias pokomunistinėje Lietuvoje egzistuojančias įsivaizduojamas ir įsivaizduojančias bendruomenes. Neabejotina, kad šių bendruomenių žymiai daugiau, o jų kuriami įsivaizduojami pasauliai nepalyginamai turtingesni ir įvairesni, nei nužymėta šioje trumpoje ir schematiškoje apžvalgoje. Pagrindinis tikslas, kurio siekėme, – parodyti, jog Jungo psichologijos idėjos gali būti taikomos šiuolaikinėse visuomenėse vykstančių procesų analizei ir jos atveria naujas kultūros suvokimo, pažinimo, vertinimo erdves.

Išvados

Šiuo metu gana plačioje kultūros tyrimų erdvėje atliekamiems darbams trūksta metodologinio pagrindo. Kultūrinė psichologija kaupia empirinę medžiagą, tikėdamasi, kad kas nors kada nors panaudos ją, praplėsdamas iš esmės europocentriškas psichologines teorijas. Tarpkultūrinė psichologija taip pat kaupia empirinę medžiagą, tikėdamasi, jog kažkas kada nors jos pagrindu sukurs universalią psichinių procesų teoriją. Antra vertus, XX amžiaus Vakarų psichologijoje egzistuoja sklandžios ir išbaigtos kultūros teorijos, kurios, užuot tapusios empirinių tyrimų pagrindu, dažniausiai suvokiamos tik kaip psichologinės minties paminklai ir lėtai, bet nenumaldomai slenka į užmarštį. Šiame straipsnyje pabandyta pritaikyti kai kurias Jungo kultūros

psichologijos idėjas dabarties Vakarų, pirmiausia Lietuvos, visuomenėje ir kultūroje vykstančių procesų analizei.

Straipsnyje remiamasi prielaida, jog vaizduotė yra pagrindinė žmogiškąjį pasaulį kurianti ir palaikanti psichinė galia. Kūrybos procesas tokiu atveju suvokiamas kaip tam tikrų vaizduotės turinių gimimas ir sklaida, kurio tikslas – individualių vaizduotės turinių vertimas kolektyviniais. Tą pačią kalbą vartojanti ir tuos pačius ar panašius vaizduotės turinius kuriančių bei palaikančių žmonių grupė gali būti pavadinta įsivaizduojančia bendruomene. Kultūra – tai procesas, kurio metu įsivaizduojančios bendruomenės kuria įsivaizduojamus pasaulius. Tokių nuolatos atsirandančių, kintančių, nykstančių įsivaizduojančių bendruomenių ir jų kuriamų įsivaizduojamų pasaulių analizė – pagrindinė kultūros psichologijos užduotis šioje tyrimų srityje.

Straipsnyje nagrinėjamos tiek bendros Vakarams, tiek ir specifinės Lietuvai įsivaizduojančios bendruomenės. Pirmam tipui priskirtinos įsivaizduojančios katalikų, *realios politikos* šalininkų, hedonistų, *dharmos valkatų*, kompiuterinių žaidimų žaidėjų, antram – lietuvių liaudies meno puoselėtojų, *rezistentų*, *rūpintojėlių* bendruomenės. Straipsnyje teigiama, jog kai kurie dviejų pastarųjų bendruomenių nariai patiria stiprią kolektyvinių kompleksų įtaką. Pirmu atveju, tai *lietuvybės*, antru – *tėvo Gorijo* kompleksas. Be to, tam tikrą vaidmenį lietuvių gyvenime vaidina sovietmečiu susiformavusio *homo sovieticus* psichikos bruožai.

Literatūra

- Anderson, Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Andrijauskas, Antanas. 2006. *Komparatyvistinė vizija: Rytų estetika ir meno filosofija*. Vilnius: KFMI.
- Beinorius, Audrius. 2012. *Indija ir Vakarai: kultūrų sąveikos pjūviai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Blake, William. 2008. *The Complete Poetry and Prose of William Blake*. University of California Press.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Gailienė, Danutė. 2008. *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Halman, Loek. 2001. *The European Value Study: A Third Wave*. WORC: Tilburg University.
- Hillman, James. 1977. *An Inquiry into Image*. Spring Publications.
- Inglehart, Roland, Basáñez, Miguel, Díez-Medrano Jaime, Halman, Loek and Luijckx Ruud (eds.). 2004. In: *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999–2002 Values Surveys*. Mexico City: Siglo XXI Editores.
- Jung, Carl Gustav. 1969 (1939). On “The Tibetan Book of the Great Liberation”. In: *The Collected Works of C.G. Jung*. Bollingen Series XX, Vol. 11. Princeton University Press, p. 473–508.
- Jung, Carl Gustav. 1970 (1958). Flying Soucers. *The Collected Works of C. G. Jung*. Bollingen Series XX, Vol. 10. Princeton University Press, p. 307–433.

- Jung, Carl Gustav. 1972 (1953). Two Essays on Analytical Psychology. In: *The Collected Works of C. G. Jung*. Bollingen Series XX, Vol. 7. Princeton University Press.
- Jung, Carl Gustav. 1980 (1935). The Tavistock Lectures. In: *Collected Works of C. G. Jung*. Bollingen Series XX, Vol. 18. Princeton University Press, p. 1–182.
- Jung, Carl Gustav. 1981 (1934). A Review of the Complex Theory. In: *The Collected Works of C. G. Jung*. Bollingen Series XX, Vol. 8. Princeton University Press, p. 92–104.
- Jungas, Karlas Gustavas. 1994. *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius: Taura.
- Kantas, Imanuelis. 1991. *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis.
- Kavolis, Vytautas. 1995. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kuzmickas, Bronislovas, Astra, Liliana. 1996. *Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimone*. Vilnius: FSTI.
- Lacan, Jacques. 1966. *La science et la vérité. Cahiers pour analyse*. Paris: Seuil.
- Lingis, Alphonso. 2002. *Pavojingos emocijos*. Vilnius: Baltos lankos. Mitrikas, Alfonsas. 2003. Šeimos vertybių kaita: pagrindinės tendencijos ir bruožai. In: *Besivienijanti Europa: vertybinių aspektas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, p. 70–88.
- Maniakas, Klaudijus. 2012. Europeizacijos draugai ir priešai: kodėl ES kai kam vėl pradeda panašėti į Sovietų Sąjungą. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/kmanio-kas-europeizacijos-draugai-ir-priesai-kodel-es-kai-kam-vel-pradeda-panaseti-i-sovietu-sajunga.d?id=59431941#ixzz2gAXhb2dr> [žiūrėta 2013 02 18].
- Markus, Hasel Rose, Kitayama, Shinobu. 2003. Culture, Self, and the Reality of the Social. In: *Psychological Inquiry*, Vol. 14 (3), p. 277–283.
- Matsumoto, David. 2001. Introduction. *The Handbook of Culture and Psychology*. Edited by David Matsumoto. Oxford University Press.
- Mickūnas, Algis. 2007. *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: KFMI.
- Platonas. 1995. *Sokrato apologija. Kritonas*. Iš graikų kalbos vertė Antanas Smetona. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 2000. *Puota, arba Apie meilę*. Iš graikų kalbos vertė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Aidai.
- Radžvilas, Vytautas. 2011. *Pamąstymai*. Prieiga per internetą: www.propatria.lt/2011/11/vytautas-radzvilas-pamastymai.html [žiūrėta 2013 02 18].
- Russell, Bertrand. 1920. *The Practice and Theory of Bolshevism*. Prieiga per internetą: www.gutenberg.org/files/17350/17350-h.htm [žiūrėta 2012 09 14].
- Sapir, Edward. 1983. Edward Sapir, David G. Mandelbaum, ed. *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*. University of California Press.
- Savicka, Aida. 2012. Virtualūs socialiniai tinklai: viešumo ir privatumo problematika. In: *Lietuvos kultūros tyrimai, 3. Asmenybės, lytys, bendruomenės*. Sudarė R. Repšienė. Vilnius: LKTI, p. 156–172.
- Shweder, Richard. 1991. *Thinking Through Cultures*. Harvard University Press.
- Vico, Giambattista. 1968 (1744). *The New Science of Giambattista Vico*, trans. Thomas G. Bergin and Max H. Fichx. Ithaca: Cornell University Press.
- Valantiejus, Algimantas. 2011. Vytauto Kavolio vaizduotės sociologija. In: *Athena. Filosofijos studijos*, Nr. 7, p. 78–111.
- Žiliukaitė, Rūta. 1998. Some Aspects of Christian Identity in Contemporary Lithuanian Society. *Spectrum: Studies in the History of Culture*. Vilnius: Gervelė, p. 144–170.
- Солженицын, Александр. 2011. *Архипелаг Гулаг*. Москва: Альфа-книга.

Psychology of Culture: Imagining Communities in the Post-Communist Lithuania

Summary

Key words: psychology of culture, cultural psychology, intercultural psychology, Carl Gustav Jung, imagination, imagined/imagining communities, imaginary worlds

The article analyses the opportunities of creating psychology of culture as a scientific discipline. It looks at the psychology of culture relationship with cultural and intercultural psychology, considers theoretical and practical ways of expansion of traditional culture research methods. The article is mostly based on Carl Gustav Jung ideas, in particular, his teaching on the role of imagination in creation of the world, or in a narrower sense, of the cultural process. The theoretical assumptions of the research are formulated in the first part of the study, according to which the analysis of some post-communist Lithuania culture traits in the second part of the study is performed.

The article states that the human imagination is a major mental capacity which develops and supports the world. The creative process in such a case is seen as a birth and spread of certain imaginative contents, the goal of which is to make individual contents into collective imagination. The group of people who not only use the same language, but also create the same or similar imaginative contents, can be called the imagining community. Culture is the process by which the imagining communities create the imaginary worlds. The analysis of these constantly emerging, changing and evolving imagining communities and the imaginary worlds they create is the main task for psychology of culture at this field of research.

The article examines imagining communities that are common to all the Western world, as well as Lithuanian-specific ones. Attributable to the first type are the Catholics', supporters' of *real politics*, hedonists', dharma bums', computer game players', while to the second type – Lithuanian folk art stalwarts', resistance fighters', *rūpintojėlių* (careful ones) imagining communities. The article states that some members of the latter two communities are experiencing a strong influence of collective complexes. On the one hand, it is the complex of the *Lithuanianess*, on the second – the one of *Father Goriot*. What is more, *homo sovieticus* mental traits remaining from the Soviet times play a certain role in the life of Lithuanians as well.